Vandello, J. A., Cohen, D., & Ransom, S. (2008). U.S. Southern and Northern differences in perceptions of norms about aggression: Mechanisms for the perpetuation of a culture of honor. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *39*(2), 162 – 177.

Zimmerman, M. A., Morrel-Samuels, S., Wong, N., Tarver, D., Rabiah, D. & White, S. (2004). Guns, gangs, and gossip – an analysis of student essays on youth violence. *Journal of Early Adolescence*, *24*(4), 385 – 411.

ИЗСЛЕДВАНЕ НА ПРОЯВИТЕ НА АГРЕСИЯ И НАСИЛИЕ СРЕД УЧЕНИЦИТЕ В БЪЛГАРИЯ ЗА СЪЗДАВАНЕ НА ПОЗИТИВНА И БЕЗОПАСНА УЧИЛИЩНА СРЕДА

Юрий П. Янакиев, Галин Б. Цоков
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Педагогически факултет, Катедра „Психология“
Офелия И. Кънева
Председател на Държавната агенция за закрила на детето

Резюме: *Целта на изследването е ориентирана към проявите на агресия и насилие сред учениците в България за създаване на позитивна и безопасна училищна среда. Анкетното проучване е проведено с ученици (n: 1767) от 1-ви до 12-и клас. Разграничаването на формите на агресивно поведение и причините за пораждането ѝ спомагат за изготвяне на конкретни препоръки за подобряване на училищната организация и създаване на условия за безопасна и позитивна училищна среда.*

Ключови думи: *агресия и насилие сред учениците, позитивна психология, безопасна училищна среда*

INVESTIGATION OF MANIFESTATIONS OF AGGRESSION AND VIOLENCE AMONG STUDENTS IN BULGARIA TO CREATE A POSITIVE AND SAFE SCHOOL ENVIRONMENT

Youri P. Ianakiev, Galin B. Tzokov
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”
Faculty of Pedagogy, Department of Psychology
Ophelia I. Kaneva
Chairperson of the State Agency for Child Protection

Abstract: *The aim of the study was oriented to the manifestations of aggression and violence among students in Bulgaria. The survey was conducted with students (n: 1767) from 1st to 12th grade. The demarcation of forms of aggressive behavior and the reasons for its development help to make con-*

crete recommendations for improving school organization and creating conditions for a safe and positive school environment.

Key words: *aggression and violence among students, positive psychology, safe school environment*

Въведение

Разбирането на същността на насилието и тормоза в училище в голяма степен зависи от прилагания теоретичен подход. Един от най-актуалните е екологичният подход, който обяснява ясно и достъпно сложните аспекти на тормоза и насилието в училище. Биоекологичният подход на Бронфенбренер предлага теоретична рамка, която интегрира различните фактори, свързани с насилието в училище. В тази рамка може да се опишат насилието и тормозът като вътрешно взаимодействие на няколко релевантни подсистеми (ученик, семейство, училище и квартал) (Bronfenbrenner, 1979).

Насилието се дефинира като „агресивно поведение, чрез което извършителят използва собственото си тяло или даден предмет (включително и оръжие), за да нанесе (относително сериозна) травма или чувство на дискомфорт върху друг индивид" (Olweus,1999). Като цяло насилието се разглежда като „умишлено използване на физическа сила, възможна или реална, срещу даден индивид, група от хора или общности, която или завършва със, или има голяма вероятност да завърши с наранявания, смърт или психологически травми, невъзможност за развитие или загуба" (World Health Organization (WHO), 2002). В този смисъл насилието е агресивно поведение, което може да се изразява във физическо, сексуално или емоционално малтретиране. Агресивното поведение се извършва от един или от група индивиди върху един или няколко индивида. Насилието, свързано с физическо малтретиране, е това, при което „детето, подрастващият или групата директно или индиректно малтретира, наранява или убива друг или други. Агресивното поведение може да включва блъскане, бутане, разтърсване, ритане, стискане, изгаряне или каквато и да е друга форма на физическо насилие над личността или хората или върху собствеността. Насилието, свързано

с психическо малтретиране, е това, при което съществуват словесни атаки, заплахи, подигравки, подмятания, присмех, викове, изолация и злонамерени слухове" (O'Moore, 2006).

Училищното насилие, около което се изгражда смисловата ос на настоящия текст, може да се изразява под формата на индиректно и преднамерено изолиране на някого от другите, клюки, клевети. В подобни случаи агресорът предстрекава другите да атакуват жертвата вместо него. Такива прояви се разглеждат като „асоциално поведение в училищата, които обхващат целия спектър на вербално и невербално взаимодействие между индивидите, които са активни във или извън училище. Насилието включва злонамерени намерения, причиняващи умствени, физически или материални увреждания или наранявания на лица във или извън училище, като се нарушават неформалните правила на поведение" (Huybregts, Vettenburg, & D'Aes, 2003).

Насилието може да се проявява и като „нехаен", „лекомислен" – по-безобиден, незлонамерен, без съзнателно намерение за причиняване на физическа или психическа болка вариант – участниците са конформисти, които не осъзнават или не разбират какво причиняват на околните. Този втори вариант е по-характерен за момичетата, а първият, свързан с пряко физическо въздействие – за момчетата" (UNICEF, 2014). Психическият тормоз е по-разпространен от физическото насилие сред учениците по данни на УНИЦЕФ (UNICEF, 2014).

Метод

Целта на изследването е ориентирана към анализ на проявите на агресия и насилие сред учениците за формиране на нагласи за създаване на безопасна училищна среда.

Период на провеждане на изследването

Изследването е осъществено в периода 10.10.2016 г. – 15.12.2016 г.

Изследвани лица

1767 ученици от I до XII клас, с които бе проведено анкетно проучване след получаване на информирано съгласие от страна на техните родители/настойници.

Инструментариум

Кратка анонимна анкета, попълнена от учениците.

Анализ на резултатите

На въпрос дали се е случвало в училище съученик или по-голям ученик да ги обиди или удари, 309 деца (18%) са отговорили, че към тях е имало обидни думи и „дърпане“ от страна на учител или техен съученик. Хиляда четиристотин петдесет и шест – 1456 деца (82%) са посочили, че към тях не е имало проява на агресия. Две деца са предпочели да не отговарят на този въпрос.

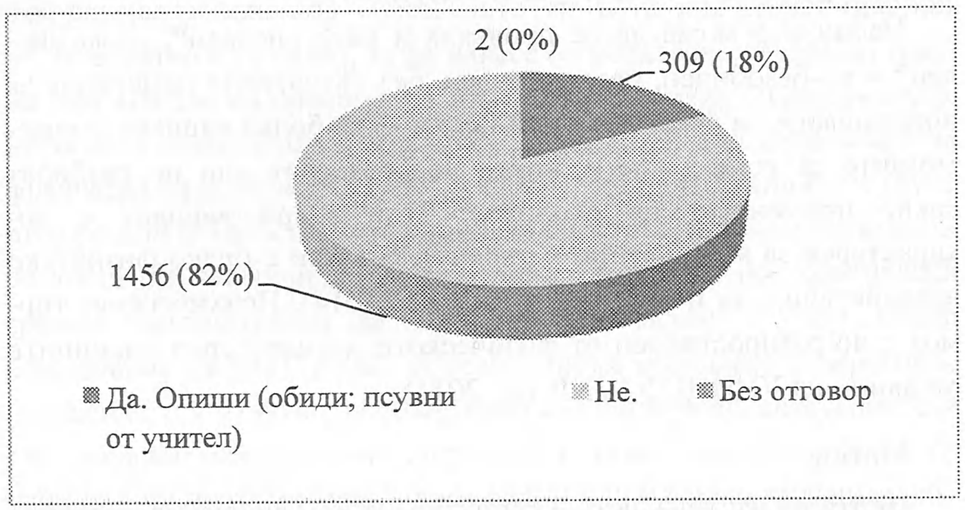

Фиг. 1. Случвало ли се е в училище твой съученик или по-голям ученик да те обиди или удари?

На втория въпрос – „Как постъпи, за да решиш проблема?“, 297 от анкетираните деца, или 17%, са отговорили, че са се обърнали към учител, педагогически съветник, директор; 151 деца

(9%) са потърсили помощ за разрешаване на възникнал проблем от родител; 88 деца (5%) са посочили, че са си решили проблема по друг начин – чрез отвръщане на обидата или като не обръщат внимание на агресора; 131 деца (7%) са потърсили помощ от приятел и 1100 деца (62%) са предпочели да не отговарят.

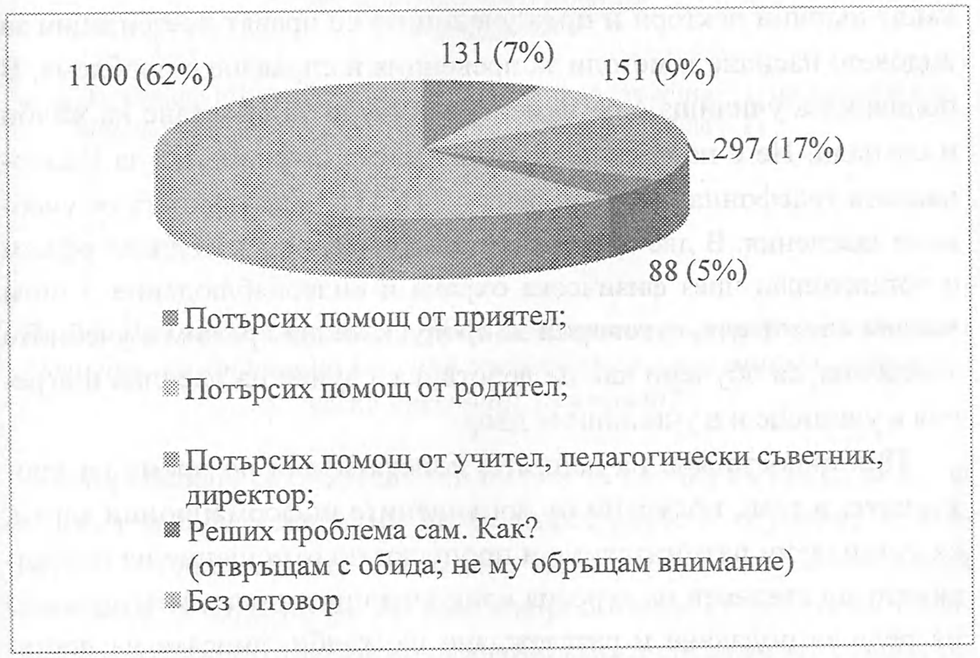

Фиг. 2. Как постъпи, за да решиш проблема?

Тъй като на първия въпрос само 309 деца са дали положителен отговор, то се допуска, че другите деца са посочили какво биха предприели, ако се случи някой да ги обиди или удари.

Показателно е, че е изградено доверие у децата към служителите в училище, че за споделения от тях проблем ще се потърси решение и ще му се придаде значимост. В повечето училища се изследва степента на агресия в началото и края на учебната година и се анализират резултатите. В две трети от училищата е разработен и план за справяне с насилието, с посочени срокове и отговорници, който се изпълнява стриктно. Поради липсата на случаи на

деца в риск по-малко от една четвърт от учебните заведения са уведомявали отдел „Закрила на детето“. Учебните заведения работят активно със семействата на ученици с агресивни прояви. В почти всички учебни заведения се организират различни форми на дискусия, дебати и тренинги по повод на различните видове насилие и начините за справяне с тях. В повечето учебни заведения се канят външни лектори и пред учениците се правят презентации за видовете насилие и методи за превенция и справяне с проблема. В половината училища е регламентиран редът за подаване на жалби и сигнали. Не е поставена на видно място информация за Националната телефонна линия за деца – 116 111, в половината от учебните заведения. В две трети от училищата пропускателният режим е организиран чрез физическа охрана и видеонаблюдение. Почти всички служители, отговорни за пропускателния режим в учебните заведения, са обучени как да действат в случаи на насилие и агресия в училище и в училищния двор.

При съпоставяне на данните, констатирани по време на проверките, и тези, получени от попълнените информационни карти, са установени разминавания и пропуски по отношение на изследването на степента на агресия сред учениците; регламентирането на реда за подаване и разглеждане на жалби, липсата на достатъчна координация между учебните заведения и Дирекция „социално подпомагане“ и непредоставяне на информация на учениците за Националната телефонна линия за деца: 116 111.

На въпрос дали е проявявано грубо отношение към тях от страна на служител в училище, 1605 деца (91%) са отговорили, че към тях не е имало проява на грубо отношение от страна на класен ръководител, друг учител, директор, съученик или външно лице. Сто четиридесет и едно деца (8%) са посочили, че към тях е имало проява на агресия от техен учител или съученик под форма на обиди, пренебрежение и блъскане по стълбите. Двадесет и едно деца (1%) са предпочели да не отговарят на този въпрос.

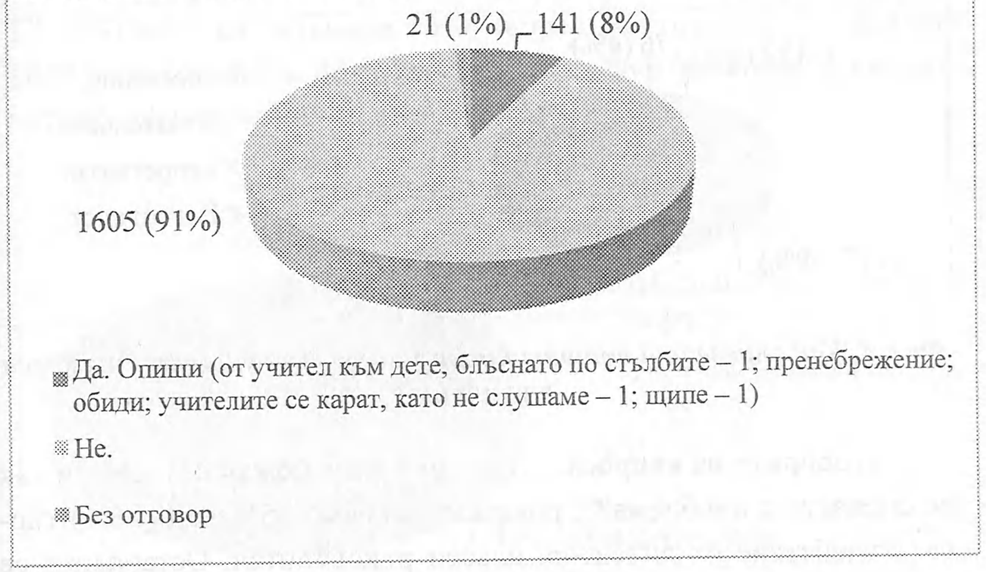

Фиг. 3. Имало ли е проява на грубо отношение към теб или към твой съученик от страна на класния ръководител, друг учител, педагогически съветник, директор?

Определено се очертава тенденция за проява на ниско ниво на агресия между децата, но не са изключение и случаите на по-грубо отношение към учениците от страна на педагогическия персонал. В отговорите на този въпрос някои от децата са посочили и наличието на дискриминационно поведение от страна на учителите, както и ползване на методи на възпитание, които уронват достойнството им.

Хиляда сто двадесет и седем деца (59%) са определили отношенията между съучениците си в класа и училище като приятелски; 602 деца (31%) – като спокойни; 112 деца (6%) – като напрегнати, и 76 деца (4%) са оставили този въпрос без отговор. Общият брой отговори са повече от анкетираните деца, тъй като някои от тях са дали повече от един отговор.

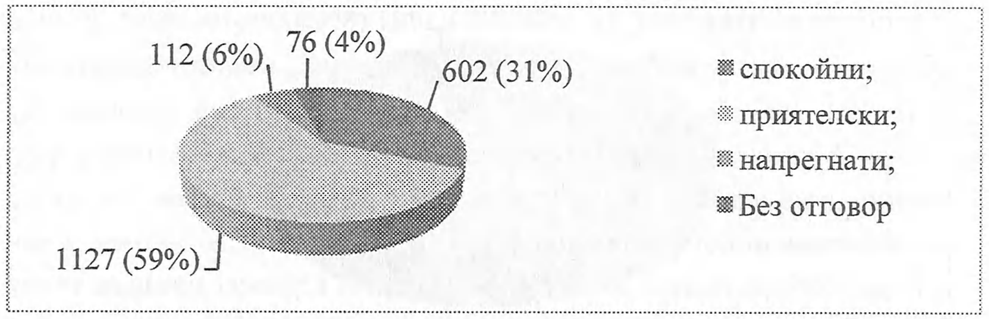

Фиг. 4. Как определяш отношенията между съучениците си в класа и училище?

Отговорите на въпроса: „При конфликт между съученици как се справяте с проблема?“, показват, че само 455 деца (26%) търсят съдействие от директор, класен ръководител. Останалите се опитват да се справят сами със ситуацията, като 1103 от тях (62%) предпочитат чрез разговори помежду си да разрешават възникналите конфликти; 142 деца (8%) чрез саморазправа и размяна на удари и 59 деца (3%) се справят със ситуацията чрез обиди и закани по телефон и Facebook.

Фиг. 5. При конфликт между съученици как се справяте с проблема?

Притеснителен е фактът, че повече от половината от учениците не са запознати с функциите на Националната телефонна линия за деца. В 642 отговора (36%) е посочено, че децата знаят за съществуването на Националната телефонна линия за деца, в

40 отговора (2%) е описано, че са подадени сигнали на 116 111, а 17 (1%) деца са оставили този въпрос без отговор. Останалите 1068 деца, или 61%, не са запознати как функционира Националната телефонна линия за деца 116 111.

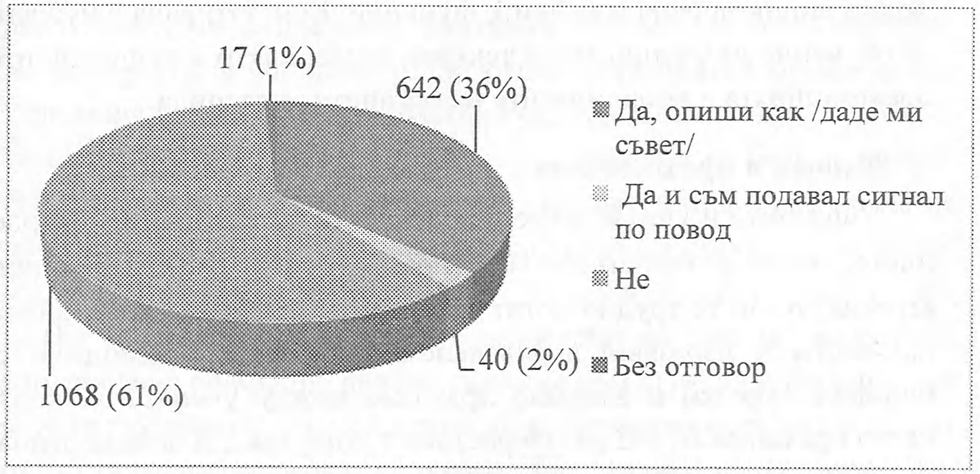

Фиг. 6. Запознати ли сте как функционира Националната телефонна линия за деца 116 111?

В резултат на анализа на резултатите от проведените анкети може да се направи заключение, че като цяло насилието не е често срещано в училищата в малките населени места и сравнително малък е броят на децата, които са били жертва на насилие или агресия. Изключение прави училището в гр. Панагюрище, където във всеки от посетените класове са споделени инциденти. Впечатление е направил фактът, че в тези класове има ученици, които са изолирани от останалите, чувстват се тормозени от тях – чрез обиди и физическо посегателство. Повечето от децата определят отношенията в класа и училището като спокойни и приятелски. При възникнал проблем преобладава броят на учениците, които търсят съдействие от педагогическия персонал. Добро впечатление прави, че учениците разрешават конфликтите си чрез разговори. Положителен факт е ниският брой на децата, които

заявяват, че при конфликт между съученици проблемите се разрешават чрез саморазправа, както и ниският брой на децата, които споделят, че отношенията в класа им са напрегнати. Голяма част от децата не са запознати с достъпа до Националната телефонна линия за деца и нейните функции. Констатирана е нуждата от обучение на учениците за техните права, както и за функциите, правомощията и координатите на органите за закрила.

Изводи и предложения

Учителите и училищните психолози са категорични в твърдението, че по-разпространена в училищната среда е вербалната агресия, която те трудно могат да изолират, а физическите прояви най-често се изразяват в блъскане и побутване. Наблюдават се най-вече закачки и взаимно дразнене между учениците, които често преминават, без да прерастнат в конфликт, и децата отново стават приятели. Значителна част от учителите и училищните психолози считат, че авторитетът на семейството е занижен. Има много неграмотни родители сред малцинствата, с груб речник, който децата пренасят в училище. Част от педагозите споделят, че родителите на много от децата работят извън страната поради липса на препитание в населеното място и околността. В тези случаи грижите за децата са поверени на близки, което дава отражение върху начина на възпитание и поведението им.

В преобладаващата част от училищата, в които се проведе изследването, има сформиран със заповед на директора координационен съвет за справяне с насилието в изпълнение на Механизма за противодействие на училищния тормоз за учебните 2015/2016 г. и 2016/2017 г. Координационен съвет не е създаден в Духовното училище – гр. Момчилград, Средното училище „Д-р Петър Берон“ – гр. Тополовград, а в Духовното училище – гр. Шумен, той е съставен формално.

В преобладаващата част от училищата са разработени планове за работата на съвета за учебните 2015/2016 г. и 2016/2017 г. със

заложени превантивни дейности за предотвратяване на тормоза в училището. В някои от училищата плановете за новата 2016/2017 г. все още не са разработени или се изготвят към момента на проверката. Плановете съдържат най-общо информация в посока на разработване и прилагане на превантивни дейности за предотвратяване на тормоза в училище, разработване на защитна мрежа за интервенция при случай на тормоз в училище. Планирани са дейности на ниво клас, училище, родители. Заложени са беседи, дискусии, решаване на казуси, споделяне на опит с цел осъзнаване на проблеми, свързани с насилието, изработване и поставяне на видно място в училището на подходящи материали (табло, плакат, изложба и др.) срещу насилието, създаване на стая на добротата, изготвяне на списък на децата, склонни към агресия и насилие над своите съученици, и провеждане на индивидуална работа с тях от педагогическия съветник/психолог, запознаване на родителите с Механизма за противодействие на училищния тормоз с цел тяхното ангажиране с проблема, привличане на родителите в инициативи, свързани с превенцията на насилието в училище, работа с външни специалисти.

В преобладаващата част от училищата има заведен дневник за регистриране на случаите на училищен тормоз, който най-общо съдържа информация за датата на проявата, описание на случая, участниците, служител, регистрирал ситуацията, предприети действия, информирани институции, органи, родители. В Основно училище „Христо Ботев“ – с. Асеновци, се води електронен дневник за случаи на тормоз. Подобен регистър не е съставен в двете духовни училища (в Момчилград и Русе), в Духовната семинария в гр. Пловдив и в училищата в Ивайловград, Тополовград, с. Александрово, с. Брезница и с. Петърч. Посочената за това причина е отсъствието на случаи на насилие. Всъщност преобладава броят на училищата, в чиито регистри няма отразени случаи на тормоз. Сравнително малък е броят на направените записи на агресивни прояви в регистрите на училища, в които бе проведено изследването.

В преобладаващата част от училищата, в които се проведе изследването, се извършват различни информационни кампании от страна на учителите, срещи, беседи и презентации на различни теми, свързани с превенция на насилието и противодействие на училищния тормоз. В малка част от учебните заведения няма осъществени други мероприятия по тематиката, освен в часовете на класния ръководител.

Според мнозинството от педагозите проявите на агресия в училищата в малките населени места, обект на изследването, са малко и атмосферата в тях е спокойна. Факторите, които оказват положително влияние за това, са по-малкото на брой ученици в паралелките, което дава възможност за повече внимание и грижи от страна учителите. За това допринася и фактът, че в малките населени места повечето от учителите се познават с местните жители, поради което контактът с родителите и роднините на децата е улеснен, ежедневен и води до своевременно информиране и реагиране при възникване на проблем.

Заключение и препоръки

Статията предложи анализ на данните от изследването на проявите на насилие в българското училище. От получените данни могат да се открояят няколко приоритетни области и насоки за интервенция. На първо място се откроява необходимостта от подобряване на материалната база и организацията в училищата. Това подразбира предприемане на превантивни мерки за проблема с насилието, като подобряване на системата за дежурства на учителите и осъществяване на целенасочена супервизия за осигуряване на безопасна училищна среда. Съответно в длъжностните характеристики на учителите е необходимо да бъде конкретизирано задължението за съдействие съгласно с чл. 7, ал. 1 и ал. 2 от Закона за закрила на детето, с което ще се сведе до минимум проявата на ефекта на пасивното наблюдение от страна на учителите и учениците. Необходимо е да се стимулират възможностите за обучение на персонала по теми, свързани с насилието над

деца и разпознаване на проявите на агресия. За целта се предоставят условия за периодични срещи и беседи с представител на отдел „Закрила на детето“ за разясняване на понятието „дете в риск“ и случаите, в които следва да се уведомява отдел „Закрила на детето“, включително и за разпознаване на индикаторите за сексуално насилие. От съществено значение също така е осигуряването на тренинги и обучения за служителите с цел повишаване на професионалната компетентност относно децата в риск, което ще подобри работата и координация на органите за закрила на детето по случаи на насилие, разпознаване и съпоставка с формите на тормоз. Друга важна препоръка е свързана с провеждането на съвместни информационни срещи с децата както за разясняване на техните права, така и относно функциите, правомощията и координатите на органите за закрила на детето и Националната телефонна линия за деца 116 111.

ЛИТЕРАТУРА

Bronfenbrenner, U. (1979). The ecology of human development: Experiments by nature and design. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Huybregts, I., Vettenburg, N., & D'Aes, M. (2003). Tackling violence in schools: A report from Belgium. In P. K. Smith (Ed.), Violence in schools: The response in Europe. London: RoutledgeFalmer.

Olweus, D., R. Catalano, & P. Slee (Eds.) (1999). The nature of school bullying: A cross-national perspective. London: Routledge-Falmer,

O'Moore, M. (n.d.). (2006). Defining violence: Towards a pupil based definition. NoVAS RES CONNECT Initiative. June 14.

UNICEF (2014) SOUS NOS YEUX – une analyse statistique de la violence envers les enfants. (https://www.unicef.org/publications/files/Hidden_in_plain_sight_statistical_analysis_Summary_FR_2_Sept_2014.pdf)

World Health Organization (WHO) (2002). World Report on Violence and Health. Geneva, 2002.